

Тамара Кушерець

ПОШУК НОВИХ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ТА КОЛЕКТИВНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються соціальні рухи як нова база самоідентифікації в умовах глобалізації, як колективність нового типу, що забезпечує народи можливістю культурної ініціативи, контролем власної поведінки та власним стилем життя у протистоянні урядових інституцій.

Ключові слова: самоідентифікація, глобалізація, стиль життя.

Автор рассматривает социальные движения как новую базу самоидентификации в условиях глобализации, как коллективность нового типа, которая обеспечивает народы возможностью культурной инициативы, контролем собственного поведения и собственным стилем жизни в протистоянии правительственных институций.

Ключевые слова: самоидентификация, глобализация, стиль жизни.

The author treats social movements as a new basis of self-identification in the conditions of globalization, as a collectivity of a new type, which provides the people with the possibility of cultural initiative, the control of one's own behaviour and of one's life-style in the resistance to government institutions.

Key words: self-identification, globalization, life-style.

Зростання зацікавленості проблематикою ідентичності, зокрема в Європі, припадає на кінець ХХ століття (80-90 рр.). Це було пов'язано з великими зрушеннями цивілізаційного та політичного характеру: переходом від індустріального суспільства до постіндустріального, появою глобалізації, розпадом СРСР, відродженням ідеологій націоналізму, виникненням численних соціальних груп та рухів, що мали культурну основу. Усі ці зміни, так чи інакше, торкалися життєвих обставин як

окремих людей, так і цілих людських спільнот. Внаслідок всеосяжних макрозмін почали радикально змінюватися їхні стилі життя, прихильності, відданості, преференції, орієнтації тощо, що врешті-решт призводило до втрати звичних ідентичностей.

Люди та їхні спільноти по-різному реагують на загрозу втрати своєї ідентичності. Одні докладають значних зусиль, щоб зберегти попередню ідентичність, інші, навпаки, піклуються про формування нової. Наголошення на першій стратегії означає пошук ідентичності у місцевих звичаях, ustalених інституціях і здобутках спільного досвіду людей. Акцентування на другій “означає звернення уваги на загальні обриси історії нашого часу”, зокрема на те, що вважається загальним напрямом і питомим змістом цієї історії. Тему “Природженого способу життя” американський антрополог К. Гірц називає “есенціалізм”, а тему “Духу нашої доби” – “епохалізм” [3, 181-182].

Якщо припустити, що “дух нашої доби” сьогодні міцно пов’язується з глобалізаційними процесами і постмодернізмом та знаходить своє подальше розповсюдження, то саме розгляду притаманних їм способів “винаходу” ідентичностей будуть присвячені наші подальші міркування.

В умовах стрімких суспільних змін досягнення стабільної ідентичності, яка б зберігалася впродовж усього життя людини, є дуже складною, якщо взагалі можливою справою. Але ідентичність, як така, тут не зникає. У постсучасному суспільстві, де з’являються нові чинники впливу на людину, нові життєві можливості, стилі, взірці і форми людської діяльності, ідентичність лишається такою ж гострою проблемою, як і в модерні часи, хоча проблематизація ідентичності має інший характер ніж раніше. “...Епізодичність, невизначеність, перманентна мінливість постсучасної дійсності свідчать насамперед про постійність змін у житті людей. До цього звикають і згодом уже не сприймають як щось дискомфортне. Колишні авторитети і традиції в новій ситуації не можуть відігравати роль значущих орієнтирів постмодерністського життя. Тому в ньому поширені сценарії “самоконструювання” особистості, змінювання свого життя, своєї долі тощо за власним вибором, на підставі власної системи цінностей”[9, 76].

Глобалізаційні процеси відрізняються небувалою інтенсифікацією всіляких зв’язків – економічних, політичних, культурних, соціальних. Завдяки розвитку транспорту й інформаційних

технологій, комунікація стає всеосяжною для більшості людей. Телефон, комп'ютер, Інтернет надали можливість створювати індивідуальні соціальні мережі, які зменшують значення реального територіального сусідства. Р. Рейнгольд у своїй праці "Розумний натовп" зауважує, що складні соціальні мережі існували завжди, але недавні технічні досягнення у сфері зв'язку роблять їх провідною формою соціальної організації. Технічний розвиток комп'ютерних мереж і розвиток соціальних мереж сьогодні підживлюють одне одного. "Людина – а не місце, сім'я або виробничий колектив – буде ставати все більш самостійним вузлом зв'язку. ...Людина стає порталом" [7, 95]. Замість того, щоб відповідати одній групі, кожна людина створює свої власні "особисті співтовариства". Під співтовариством автор розуміє мережу міжособистісних зв'язків, що забезпечують спілкування, підтримку, інформацію, відчуття співпричетності та соціальну ідентифікацію.

Новий тип спільностей, які з'являються в умовах постмодерністського суспільства і створюються за рахунок відкритої соціальної рекрутації та спонтанної громадської ініціативи, добровільних об'єднань людей, здобув назву нового комунітаризму. Головною ознакою цього типу спільностей є їхній тимчасовий характер: вони існують доти, доки не розв'язана та чи інша проблема. Разом з тим вони не прив'язані такою ж мірою до певної території, як це має місце у традиційних локальних спільнотах. Цьому сприяє, як зазначалося, розвиток сучасних електронних технологій, які різко поширюють мережу і можливості взаємної комунікації людей. "У результаті зростає мобільність інформаційних, фінансових та людських ресурсів, прискорюється дифузія культурних взірців (пов'язаних, насамперед, з ідеями споживчого суспільства), перетворюються форми соціальної солідарності. Глобальний світ, хоча й залишається надалі культурно диференційованим цілим, встає все рухливішим у просторовому відношенні" [9, 71].

За таких умов, говорити про єдність і усталеність ідентичності постсучасної людини не доречно. Дуже точно характеризує цей тип ідентичності З. Бауман, приписуючи їй постійну змінюваність лояльності, не прийняття на себе обов'язків і відповідальності, надмірну зацікавленість собою, власним задоволенням, зведення усталених норм до принципів гри, з якої можна будь-коли вийти без жодних втрат. "В нових умовах не

тільки масштабні соціальні завдання підмінюються особистими бажаннями та прагненнями, але і самі люди все частіше відмовляються від “довгострокової ментальності” на користь “короткострокової” [1, 25]. Індивідуацію як заперечення значущих раніше форм соціальності Бауман вважає не свідомим вибором, а долею, яка є наслідком процесів глобалізації. “Ми є індивідами *de jure*, – пише він, – незалежно від того, чи є ми ними *de facto*: вирішення завдань самовизначення, самоуправління та самоствердження стає нашим обов’язком і все це вимагає від нас самодостатності, незалежно від того, чи маємо ми у своєму розпорядженні ресурси, що відповідають цьому обов’язку. Багато з нас індивідуалізовані не будучи насправді особистостями, та ще більше таких, хто страждає від відчуття, що поки що не доросли до статусу особистості, який дозволяє відповідати за наслідки індивідуації” [1, 118].

Незважаючи на прискорені темпи розвитку подій, сучасна людина не припиняє пошуків усталених підвалин життя і найчастіше знаходить їх у модифікованих традиціях та перевірених на міцність історією спільнотах. Саме такому варіанту виходу із кризи ідентичності присвячено більшість праць вітчизняних філософів, що є цілком виправданим в умовах культурно-національного відродження та розбудови незалежної демократичної держави [6, 5-13]. За таких обставин дуже важко розгледіти обриси формування нових культурних взірців та опертого на них соціального порядку. Дуже часто як останні розглядають популярні зразки масової культури споживацького суспільства, які зараз без перешкод долають кордони України, що, на наш погляд, видається неправильним. Незважаючи на всю важливість підтримки історичної пам’яті свого народу, не менш нагальним завданням є спрямування поглядів у майбутнє, яке буде неодмінно пов’язане з пошуком, конструюванням, кристалізацією нових форм індивідуальної та колективної ідентичності. Як останні західні мислителі дуже часто розглядають масові рухи протесту або нові соціальні рухи, які виникли у другій половині ХХ століття у найбільш розвинених країнах світу.

Найбільш послідовно ідею соціальних рухів як безпосередньо пов’язаних з проблемами ідентичності реалізував у своїх працях А. Турен. Він розглядає соціальні рухи як генератори суспільного життя через відтворення та перебудову соціальної практики, норм та інститутів, зазначаючи при цьому, що у

понятті соціальних рухів закладено принципово інший зміст у порівнянні з тим, що раніше могло називатися “суспільними силами” у межах теорії соціальної еволюції або в функціонуванні певних систем. Ідея соціальних рухів вимагає зважаючи на той факт, що дійові особи знаходяться не лише під впливом ситуацій, але й створюють їх. Соціальний рух не є відповіддю на суспільну ситуацію, як це має місце у вже згаданих “розумних натовпах” чи “нових комунітарних спільнотах”, які ситуативно виникають для вирішення тих чи інших проблем або захисту спільних інтересів. Навпаки, соціальна ситуація є наслідком активності учасників руху. Так, наприклад, феміністський рух характеризується стійкістю та послідовністю дій його учасників і спричинив суттєві зміни у сферах демографії, сім’ї, ринку праці тощо, не говорячи про ті значні перетворення в уявленнях людей про роль жінки в суспільному житті.

Розгляд соціальних рухів як основних мобілізаційних сил Турен пов’язує з виникненням постіндустріального суспільства, в якому значно збільшилася здатність до самодіяльності та розширився діапазон можливостей і варіантів вибору. Дійові особи в минулому, особливо у традиційному (доіндустріальному) суспільстві, мали обмежену здатність діяти, оскільки належали швидше до світу відтворення, ніж перетворення. Їх ідентичність була жорстко фіксованою й стійкою, вона визначалася заздалегідь заданими соціальними ролями і традиційною культурою. Ідентичність проблематизується в епоху модерну (індустріальне суспільство), коли суспільне життя стає мобільним і міським, а інновації та відкриття розширюють горизонт можливостей індивідів. Людина хоч і залишається пов’язаною з традиційними цінностями та заздалегідь заданими ролями, починає усвідомлювати міру своєї свободи в нестабільному світі, визначати траєкторію своєї долі в ньому. Щоб досягти бажаної ідентичності, вона розпочинає себе “будувати”, “формувати”, “переробляти”, орієнтуючись на певні проекти та ідеали, які можуть не мати традиційного характеру. Показовим у цьому плані є робітничий рух, який отримав свою ідейну опору у марксизмі, та став основою для формування ідентичності пролетаря. Проте таке самоконструювання в модерну епоху мало різноманітні обмеження, наприклад, соціальні, національні, етнічні, регіональні, релігійні тощо. У зв’язку з цим ще у часи раннього модерну було вироблено дві принципові позиції стосовно культурних традицій:

антитрадиціоналізм та традиціоналізм. “Головна різниця між ними – це їхнє ставлення до змін. Якщо антитрадиціоналізм сприймає зміни, оновлення доброзичливо, то традиціоналізм ставиться до них із застереженням, тривогою. Перерву традицій антитрадиціоналізм розглядає як здобуття свободи, а традиціоналізм – як втрату ідентичності” [9, 80].

Сьогодні ми є свідками скорочення сфери священного, що спиралося на традицію. Нові соціальні рухи більш відкрито, ніж це робили “старі” (наприклад, робітничий рух), ставлять під питання цінності культури і суспільства. Тому вони безпосередньо ґрунтуються не тільки на соціальних, але й на інтелектуальних та етичних переконаннях. Якщо індустріальне суспільство змінювало головним чином засоби виробництва, стратифікаційні структури, то постіндустріальне змінює цілі виробництва, тобто культуру. Сьогодні “необхідно відкинути нездійсненну мету глобальної соціальної трансформації й, замість неї, зосередити увагу на розрізненних формах ствердження особистої суб’єктивності, котрі існують у нашому комплексному та розпорошеному постмодерному всесвіті, в якому культурне визнання має більше значення, ніж соціально-економічна боротьба” [4, 10].

Критика індустріальних цінностей демонструє прагнення діялових осіб, що діють у сфері культури, утримати або знову здобути контроль за своєю власною поведінкою, так як колись робітники прагнули зберегти контроль над умовами своєї праці. Такі рухи протистоять великим організаціям, котрі мають здатність розповсюджувати та нав’язувати характер висловлювань, інформації та уявлень стосовно природи соціального порядку, індивідуального та колективного життя. “Технократичні апарати мають здатність формувати попит залежно від підконтрольної їм пропозиції і, таким чином, безпосередньо втручатися у царину культури, визначення цінностей, не обмежуючись сферами виробничих відносин або розподілу благ” [10, 101].

Турен визначає соціальні рухи як нормативно зорієнтовані взаємодії між противниками, які дотримуються несхожих інтерпретацій і протилежних соціальних моделей однієї і тієї ж самої культурної сфери. Він вважає, що культурна орієнтація не може бути відділена від соціального конфлікту, та наполягає на об’єктивності культурного поля, спільного для противників. Саме відмінні інституціональні потенціали загального культурного поля, а не просто особлива ідентичність тієї чи іншої куль-

турної групи – ось що визначає ставки у цій боротьбі. Тому Турен вважає, що ті аналітики, які зосереджують свою увагу лише на формуванні ідентичності як на головній меті соціальних рухів, йдуть неправильним шляхом. Пошуки колективними діями своєї персональної та обцинної самоідентифікації, захист ними експресивних дій на противагу стратегічним пов'язані з тенденцією “втечі в автономію”, тобто виходу із поля соціально-політичної боротьби та замиканні на самих собі у стилі комунітаристських або сектантських груп. Французькому мислителю вдалося показати, що “суттєва особливість нових соціальних рухів полягає не у тому, що вони залучені до експресивних дій або стверджують свою ідентичність, а у тому, що вони предбачають участь у них акторів, які усвідомили і свою спроможність формувати ідентичність, і владні відносини, причетні до соціального будівництва цієї ідентичності. Сучасні діячі занепокоєні не тільки ствердженням змісту певної ідентичності, але і формальними елементами, залученими до її формування” [5, 656].

Сучасні рухи протесту, борючись із зростаючою концентрацією влади, із проникненням апаратів управління у всі сфери соціального та культурного життя, що все більше набувають форми прямих маніпуляцій, вважають головною метою не завоювання влади та переустрій держави, а навпаки, захист індивіда, міжособистісних стосунків, маленьких груп, меншин від центральної влади і особливо – від держави. На кризовий стан національної держави як такий, що провокується субнаціональними та наднаціональними процесами, звертають увагу всі дослідники соціальних рухів. Недвозначно про це завляє Н. Смелзер: “Лідери та члени груп (рухів) часто заявляють про себе як про солідарні сили, що протистоять державі-нації – тому утворенню, яке ... злило територіальність, правління, ідентичність та групову солідарність у єдину реальність. ...Протестні групи самі забезпечують або обіцяють забезпечити нову основу для реалізації людського чинники – якщо не індивідуального на початку, то безсумнівно колективного, – наділяючи своїх індивідуальних членів почуттям гідності, метою та дією через спільність” [8, 98]. Питання полягає лише у тому, з ким люди ідентифікують себе і за яких умов конкретна ідентичність стає більш або менш виразною для них. “...У більшій частині світу, включаючи Захід, не дивлячись на його акцент на індивідуалізм, саме груповий контекст та ідентичність формує і сподівання людей, і їх образи” [2, 33].

Якщо звернути погляди на передові нації світу, то проблема ідентичності постає перед їх представниками так само гостро. Держава-нація вже не є тим, чим вона була, принаймні в ідеально-типовій формі XIX століття. “Щасливе поєднання контролю над багатствами, влади, впливу, культури та соціальної солідарності перебуває в процесі розпаду на окремі утворення – і наднаціональні, і субнаціональні, – які перетинають кордони держав-націй” [8, 113]. Переживають занепад та кризу і такі історично важливі мезорівні соціальної інтеграції як родина, громада, сусідство, церква, клуб, а останнім часом і політична партія у своєму значенні механізмів соціальної інтеграції, які є дуже важливими з погляду психічної стабільності та ідентичності індивідів. Водночас ті соціальні форми, які можна було б вважати такими, що приходять на їхнє місце – наприклад, ситуаційно зумовлені групи, громадські організації, соціальні рухи, на думку Н. Смелзера, “або зазнали невдачі, або перебувають на такій стадії переходу, що не можуть розглядатися як адекватні функціональні замітники” [8, 66].

Можна, погодившись з цією думкою, висловити припущення, що всі названі вище нові форми є можливо єдиними для перехідного періоду соціальними формами, які забезпечують індивідам їхню ідентичність у процесі творення майбутніх аксіонормативних підвалин суспільного устрою. Тут впадає у вічі не “нова раціональність, а новий сценарій різноманітних раціональних дій – горизонт активного опору, волі та бажань, які відкидають пануючий порядок, знаходять способи втечі від нього і створюють інші конститутивні шляхи, формують альтернативи” [11, 58]. Ідентичність, здобута через участь у соціальних рухах, є ідентичністю отриманою у боротьбі, через бажання свободи, творчості та великої мужності брати на себе відповідальність і за свою власну долю, і за долю інших людей.

Література:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М., 2005.
2. Гарр Т.Р. Почему люди бунтуют. – СПб., 2005.
3. Гірц К. Інтерпретація культур: Вибрані есе. – К., 2001.
4. Жижек С. Дразливий суб'єкт: відсутній центр політичної онтології / Пер. з англ. Димерець Р.Й. – К., 2008.

5. Коен Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. – М., 2003.
6. Козловець М.А. Сучасна культурна глобалізація й національна ідентичність / Вісник Черкаського університету. – Випуск 109. – Серія “Філософія”. – Черкаси, 2007.
7. Рейнгольд Г. Умная толпа: Новая социальная революция. – М., 2006.
8. Смелзер Н. Проблеми соціології. Георг-Зімелівські лекції. – Львів, 2001.
9. Соціальні ідентичності та практики / Під. ред. А. Ручки. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002.
10. Турен А. Возвращение человека действующего. – М., 1998.
11. Хардт М., Негри А. Империя. – М., 2004.